

SAĞ, OÑ, SOL SÖZLERİ VE KAVRAM ALANLARI*

Vahit TÜRK**

Özet: Bu makalede yön tespitinde kullanılan sağ, oñ, sol sözlerinin kullanım ve kavram alanları karşılaştırılmakta ve başta Türk dilinin metinleri olmak üzere, çeşitli milletlere ait olan metinlerden de örnek alınarak konuyla ilgili farklı ve aynı bakış açıları bir arada gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilin doğuşu, yön tayini, yönler; sağ, sol, oñ

Summary: In this article, usage and concept fields of "right, left" and "oñ" concepts which used in the determination of the direction are compared and different and same point of views related to the topic are presented depending on the examples taken from texts which belong to both various nations and especially Turkish language.

Key words: Direction designation, directions: "right, left" and "oñ"

Bir dil için en önde gelen gelişmişlik ölçülerinden biri, soyut kavramları adlandırmadaki yeteneğidir. "Dünyadaki nesnelerin, biçimlerin, olgu, durum ve hareketlerin dilde anlatım buluşu" (Aksan 1982:153) olarak tanımlanan kavramı, her dil kendi mantık sistemiyle değerlendirir ve her kavram için bir işaret, bir söz belirleyerek onu kullanıma sokar. Kavramın işareti veya göstergesi diyebileceğimiz bu söz, zamanla yaygınlaşarak ortak dilin malı hâline gelir. Başlangıçta bir kavramı karşılayan bu söz, zaman içerisinde anlam aktarmalarıyla yan anlamlar kazanabilir ve çokanlamlı hâle gelebilir. Sözlüklerde pek çok sözün birden çok anlama sahip olmasının sebebi, anlam aktarması dediğimiz bu dil olayıdır. Temel anlam, bir söz ile ilk yansıtılan kavramdır. Bir sözün yan anlamlar kazanması o sözün dildeki yaşıyla da yakından ilgilidir. Dilde kullanılma zamanı daha uzun olan ve özellikle soyut kavramları ifade eden sözlerin yan anlamlar kazanma ihtimali daha fazladır. Ancak somut kavramları ifade ettiğimiz pek çok söz de yan anlamlar kazanabilir. Meselâ yürek ve kalp, aynı organın dildeki karşılığı olan, biri ana dilden, diğeri alıntı olan iki sözümdür. Ancak her iki söze de aynı eki getirerek farklı ve soyut iki kavramı karşılayan "yüreksiz" ve "kalpsiz" sözlerini türetiriz. Bu durum, sözlerin insanlar tarafından yüklenen anlamı taşıması demektir.

Yan anlam, belli bir ses bileşiminin, sözcüğün, temel anlamının yanı sıra edindiği bir başka anlam, yansıttığı yeni bir kavramdır (Aksan 1982:184). Dildeki bir sözün yan anlamlar kazanması, yani çokanlamlı hâle gelmesi o sözün diriliğinin, canlılığının işareti olarak kabul edilmektedir. Ayrıca her dildeki sözler, kendi dilleri içerisinde birer aile oluştururlar ve aileler hâlinde yaşarlar. Ailenin üye sayısının çokluğu da o sözün canlılığının bir göstergesidir.

* Bu yazı 2001 yılında düzenlenen II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi.

Sözler, kullanım sıklıkları oranında çokanlamlılık kazanmakta ve kültür dili olarak kabul edilen dillerin sözlüklerine bakıldığında pek çok sözün çokanlamlı olduğu görülmektedir. Doğan Aksan bu durumu şöyle açıklar :

“Hangi dilde olursa olsun, bir sözlüğü karıştıracak olursak onun içinde yer alan sözcüklerin pek çoğuna birden fazla anlam verildiğini, bu anlamların numaralanarak açıklandığını görürüz. Çokanlamlılık dediğimiz bu durum kimi bilginlere göre evrensel boyutludur; dilin temel niteliklerinden birini sergiler. Bu nitelik, insanoğlunun kavramları kimi zaman daha etkili, daha somut, daha kolay biçimde dile getirebilmek için, aralarında biçim, işlev, amaç ilişkisi ve yakınlığı bulunan başka kavramlara dayanarak açıklamak istemesinden kaynaklanmaktadır.” (Aksan 1999:58)

Yön tayini, her devirde bütün insanlık için çok önemli olmuştur. Yön tayinindeki en başta gelen unsur ise şüphesiz güneştir. İnsanlar güneşin doğduğu tarafa dönerek diğer yönleri buna göre belirlemişlerdir. Orhun metinlerinde “ön” sözünün hem bugünkü anlamda, hem de doğu anlamında kullanılması Türklerin de bu usulü uyguladıklarını göstermektedir. İnsanlık için yönün ve mekânın önemini ortaya koymak bakımından Orhun Abideleri iyi bir örnektir. Çünkü bu metinlerde kullanılan sözlerin yaklaşık üçte biri yön ve mekânla ilgilidir (Duran 1956). Sürekli hareket hâlindeki bir toplum için de bu gayet doğal bir durumdur. Güneşin doğduğu tarafa dönerek yön tayini yapıldığında sağ taraf güney, sol taraf kuzeydir. Bu yüzden zaman zaman bu sözler birbirleri yerine de kullanılmışlardır; yani güney sağ anlamında, kuzey sol anlamında veya sağ güney karşılığı, sol ise kuzey karşılığı kullanılmıştır.

“Sağ, oñ” ve “sol” sözlerinin temel anlamlarının yönle ilgili olduğu, diğer anlamların bu sözlerle sonradan yüklenmiş yan anlamlar olabileceği düşüncesindeyiz. Gerçi ilk şekil ve ilk anlamın tespiti, yukarıda belirtmeye çalıştığımız izlenemeyen ve çok uzun olduğu bilinen zamandan dolayı oldukça zor ise de, izleyebildiğimiz metinlerdeki kullanılışlardan ve yön tayininin insanlık için öneminden dolayı bu düşünceye ulaşmaktayız.

Sağ ve sol kavramları mitolojilerde ve dinlerde çok önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Klâsik Yunan mitolojisinde yer alan şu hikâyedeki temel anlayış, hem Türk mitolojisinde, hem Hıristiyanlık'ta, hem de Kur'an-ı Kerim'de görülmektedir:

“En solda bulunan yoldan, inilteler, haykırışlar, acı acı çığlıklar, korkunç feryatlar, dayak sesleri, zincir sesleri geliyordu. Aineias burada korkarak irkildi. Sibylle, “korkma” dedi, “elindeki altın dalı yolun kavşağındaki duvara as.” Aineias altın dalı duvara astı, artık onların korkmadan daha ilerlere gitmeleri imkân dahiline girmişti. Sibylle ona “bu en soldaki yolun sonunda Rhadamantys vardır. O, yaşarken kötülük yapmış olan insanların ruhlarını yargılar. Sağdaki yol ise Elysion'a, yer altı cennetine gider. Orada oturanlar, dünyada yaşarken günah işlemeyen, temiz kalpli, iyi kişilerdir. Yurduna ve insanlığa yararlı olmuş faziletli insanlar, şiirleriyle topluma faydalı olmuş büyük şairler, fikirleriyle insanları doğru yola götürmüş feylesoflar; adaleti hakkıyla tatbik etmiş hâkimler, vazifelerini kötüye kullanmamış rahipler hep burada Elysion'da

toplanmışlardır.” (Can 1994)

Bu hikâyede görülen “sağ tarafta iyilikler/güzellikler (cennet), sol tarafta kötülükler/çirkinlikler (cehennem)” motifi, benzer şekilde Türk mitolojisinde de vardır. Pek çok Türk topluluğunda sağ, sola göre daha önemlidir. Ancak bunun aksi anlayışa sahip olan Türk devlet ve toplulukları da vardır.

Bahaeddin Ögel bu durumu şöyle açıklar:

“Büyük Hun devletinde sol önemliydi. Fakat Oğuz destanında ve Çingiz imparatorluğunda ise sağ daha önemlidir. Oğuz Han’ın sağ yanında gökle ilgili adlar taşıyan üç oğlu, yani Bozoklar vardı. Oğuz Han öldükten sonra, onun yerine tahta çıkan da, yine sağ yandaki oğullarından Gün Han oldu. Esasen sağ tarafın sembolü bir “Ak Koyun”, solun ise “Kara Koyun”dur. Sağın renginin beyaz oluşu da, bu yöndekilerin soyluluk ve üstünlüklerini gösteriyordu.

Türkler arasında İslâm dininin girişi de, sağ tarafın önemini kaybettirmedi. Cennet de sağ taraftadır. Sol tarafta ise cehennem vardır. Bu bakımdan eski Türk inancı, müslümanlığın bu prensibi ile uygunluk hâlinde idi.” (Ögel 1971)

Asıl yurtlarından ayrılmak mecburiyetinde kalıp kuzeye, yani sola gitmek durumunda kalan Saha Türkleri, eski yurtlarına olan özlemlerini dindirememişler ve güneyde yani sağda kalan bu yerleri cennet olarak anmışlardır. Onlara göre : “Güneyde güneşli çayırliklar ve meyve bahçeleri vardı. Hatta bu güney bölgeleri cennet yerinde idi ve süt denizi de oradaydı. Kuzeyde ise, karanlık ve korkunç ormanlar vardı.” (Ögel 1978). Buradaki düşünceyi “eski yurda duyulan özlem”le açıklamak mümkündür, ancak sağ ve sol kavramlarının taşıdığı anlam yükünün de bu düşüncenin oluşmasında etkili olduğu bir gerçektir.

Güneşin doğuş ve batış yönünden ilhamla oluşan bu sağ-sol teşkilâtı kendisini sarayın içinde ve daha küçülerek, aile içinde bile göstermektedir (Ögel 1971). Aynı anlayışı Dede Korkut hikâyelerinde de görmekteyiz. Bamsı Beyrek babasının sağında oturmaktadır: “Babası sevindi, çetir otağ ala sayvan dikedürdi, ipek halıçalar saldı, keçdi oturdu, oğlını sağ yanına aldı (Ergin 1958:120). Bir Altay masalında, masal kahramanının rüyasında “sağda güneş, solda ay” durmaktaymış (Ögel 1971).

İslâmiyette de sağ koltuk ve sağ el önemlidir. Fakat müslümanlıkla hiçbir ilgileri olmayan Sibirya Türkleri de buna inanırlar. Hatta asalet ve seçkinlik örneği olarak kahraman bir kimse için “sağ omuzu altın, sol omuzu gümüş” diye bazı deyimler de kullanırlardı (Ögel 1971).

İncil’de de sağ ve sol kavramlarını ifade eden sözler, mitolojilerde karşılaştığımız görevi yüklenmiştir. Yani sağ taraf cennet, sol taraf cehennemdir. Aynı şekilde solda cehennemlik olan kötü insanlar, sağda cennetlik olan iyi insanlar oturmaktadır. İncil’in birkaç yerinde bu kavramlar aynı kullanımla görülmektedirler. Matta İncil’i 22. baptan “Rab, Rabbime dedi : Ben düşmanlarını senin ayakların altına koyuncaya kadar, sağıma otur.”, 25. baptan “... koyunları sağına ve keçileri soluna koyacaktır. O zaman Kıral sağındakilere diyecektir : Ey sizler, Babamın

mübarekleri, gelin, dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan melekûtu miras alın. O zaman solundakilere de diyecek : Ey lânetliler, benim yanımdan iblis ile onun meleklerine hazırlanmış olan ebedî ateşe girin.”, 26. baptan “... İsa da ona dedi : Söylediğin gibidir; fakat sana derim : Şimdiden sonra insanoğlunun Kudretin sağında oturduğunu ve gökün bulutları üzerinde geldiğini göreceksiniz.”

Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili olarak terimleşmiş bazı ibareler kullanılmaktadır. Bunlar; sağın adamları, solun adamları, kitabı (amel defteri) sağ tarafından verilme, kitabı sol tarafından verilme ve benzeri ifadelerdir. Sağ ve sol kavramlarının “iyi ve kötü” veya “hayır ve şer” anlamına karşılık olduğu bir kısım ayetler vardır. Müddesir sûresi 39-40. ayetler : “Ancak, (hesap defteri) sağ yanından verilenler başka : Onlar cennetler içindedir.”, Hâkka sûresi 19, 20, 21, 22. ayetler : “Kitabı sağ tarafından verilen, “alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.” Artık o, meyveleri sarkmış yüce bir cennette safâlı bir hayat içindedir.” Aynı sûrenin 25, 26. ayetleri “Kitabı sol tarafından verilene gelince: O, “keşke, der, bana kitabım verilmeseydi de, hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!”.

Beled sûresi 17-18. ayetler: “Söylenenlerden sonra iman edenlerden olmak, birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmak, işte bu sayılan sıfatları haiz olanlar sağın adamlarıdır.” Aynı sûrenin 19, 20. ayetleri : “Ayetlerimizi inkâr edenler ise solun adamlarıdır. Onların üzerine depo edilmiş ateş atılır.”

Başlangıçta yalnızca yön ifadesi için kullanıldığını düşündüğümüz sağ ve sol sözlerinin yan anlamlar kazanarak mitolojilerde ve dinlerde iyilik ve kötülük kavramlarını karşılar hâle geldiklerini görüyoruz. Muhtemelen dinlerin güçlü etkisiyle pek çok dilde aynı yönde bir gelişme söz konusudur. Mitolojilerin ve dinlerin konuyu aynı bakış açısıyla değerlendirmeleri, insanlık için bir ortaklık olarak düşünülmemelidir. Ancak bu ortak düşüncenin başlangıç noktasıyla ilgili düğümü çözmek bugün için pek mümkün görülmemektedir. Ancak konuyla ilgili olarak, insan beyninin aynı mantıkla çalıştığı sonucunu çıkarabiliriz.

Şimdi bazı dillerde sağ ve sol kavramlarını karşılayan sözlere ne gibi yan anlamlar yüklendiğini görelim ve bu sözlerin nasıl çokanlamlı hâle geldiğine bakalım :

Arapçada “*yemin*”, sağ; “*yesir*”, sol anlamlarındaki sözlerdir. Bu sözlerin bu temel anlamları yanında şu yan anlamları kazandıklarını görüyoruz :

yemene, yemine, yemüne	kısmetli, şanslı olmak.
yemîn, eymân	sağ taraf, yan, sağ el.
yümn	uğur, mut, bereket.
eymân	1. andlar, and içmeler, 2. sağ eller, sağ taraflar, 3. kuvvetler, kudretler, 4. bahtlar, talihler, mutluluklar.
eymen	1. sağ taraftaki, 2. en yümünlü, hayırlı, talihli,

SAĞ, OÑ, SOL SÖZLERİ VE KAVRAM ALANLARI

	kutlu.
vâdi-i eyem	(Osmanlı Türkçesinde) Musa peygamberin Tur dağında Tanrı tecellisine mazhar olduğu yer.
meymene	ordunun sağ tarafı
meymenet	bereket, saadet, mutluluk, uğurluluk.
meymûn	uğurlu, kutlu, bereketli.
teyemmûn	uğur sayma.

Görüldüğü gibi Arapçanın sağ anlamındaki yemin sözü; kısmet, şans, uğur, mut, bereket, and, kuvvet, uğur sayma gibi yan anlamlar kazanmış ve çokanlamlı bir söz hâline gelmiştir.

Bu dilde “sol” anlamıyla “yesir” sözü yanında “kuzey” anlamındaki “şimal” sözünün de kullanıldığı görülmektedir ki, bu durum Türkçede de vardır. Yesir ve şimal sözlerinin şu anlamları vardır :

‘üsr	zor, güç, mecburiyet, sıkıntı.
a’ser	1. pek zor ve çetin, dayanılması çok güç, 2. solak.
‘aser	solaklık
eyser	1. sol taraftaki, 2. pek kolay
yesâr	1. varlık, zenginlik, 2. sol, sol taraf.
yeser	1. kolaylık, 2. ip, yün gibi şeyleri bükme, 3. birinin sağ tarafından gelme, 4. okla kumar oynama
yesür	kumarbaz
yüsr	1. kolaylık, rahat, 2. zenginlik
meysere	1. zenginlik, 2. sol cenah, ordunun sol kanadı.
teyessür	kolaylaşma, kolay olma, başarı ile bitme.
şimâl	1. sol, sol taraf, 2. kuzey
eshâbü’ş-şimâl	Amel defterleri sol tarafından verilen ve cehennemlik insanlar. (Sarı; Murçalı; Devellioğlu 1982)

Burada görüleceği üzere, ‘üsr sözünden türetildiği belirtilen sözlerde zor, güç, mecburiyet, sıkıntı, solak, solaklık, kumar oynama, kumarbaz, sol taraf gibi anlamlar yanında kolaylık, zenginlik, sağ tarafından gelme gibi zıt anlamlar da vardır. Ancak Kur’an-ı Kerim’de sol kavramındaki olumsuz anlam daha çok şimal sözüne yüklenmiştir.

Farsçada sağ ve sol kavramları, rast ve çep sözleriyle karşılanmıştır. Bu sözler temel anlamları yanında, şu yan anlamlarıyla da kullanılmaktadır :

VAHİT TÜRK

râst	1. doğru, 2. sağ
râstân	1. haklı, doğru, gerçek, 2. uygunluk.
râst-bîn	her şeyin doğrusunu görenler.
râst-gû	doğru söyleyen
râste	doğru ve düz olan yol, sağ eliyle iş gören kimse.
râstî	doğruluk.
râstâd	vazife, maaş
çep	sol, falso, yanlış
çep endâz	hilekâr
çep uftâden	muhalefet etmek, düşmanlık etmek
çep dâden	hile etmek, aldatmak, terk etmek.
çep şuden	eğrilmek, doğruluktan yüz çevirmek.
çepîden	sol tarafa ağmak, meyletmek
çepe	sol eliyle iş gören kimse. (Şükun 1984)

Rusçada “pravıy” sağ, “levıy” sol kavramlarını karşılayan sözlerdir. Rusça sözlükte bu sözlerin temel anlamları yanında şu anlamlarını görmekteyiz :

pravıy	sağ, düzgün, haklı, gerçek, âdil.
bit pravım	haklı olmak, âdil olmak.
pravyaşiy	hâkim, idare eden.
pravleniye	idare, yönetim.
pravo	hukuk
pravka	düzeltilme, tashih.
pravda	gerçek, hakikat.
pravdivo	doğru olarak, samimi olarak.
pravet	sağa kaymak.
pravilo	kural.
pravilno	doğru, düzgün, kusursuz.
pravitel	idareci, yönetici, hükümdar.
pravitelsvo	hükümet
pravovernos	müminlik, inanmışlık.
pravyaşiy	liberal demokrat.

SAĞ, OÑ, SOL SÖZLERİ VE KAVRAM ALANLARI

levıy	sol, yön, semt.
levıy tovar	kanunsuz yolla alınan, satılan, taşınan mal.
poıytı naleva	(mec.) evli erkeğin başka kadınla ilişki kurması.
naleva	sol tarafa
levet	sola kaymak.
levızna	solculuk.
levo brejnıy	sol kıyı, sol taraf.
lefşa	solak
Eski Rusçada :	
şuya	sol (aynı zamanda bir nehir adı).
şuytsa	sol el
şuytsvo	yalan, haksızlık, dürüst olmama.
desna (desnaya)	sağ (Ukrayna'da bir nehir adı, Dinyeper'in sağ kolu)
desnıtsa	sağ el (Russko-Turetskıy Slovar: 1972)
<p>Bir başka Slav dili olan Bulgarcada da Rusçanın etkisini görmekteyiz. Bulgarcada "napravo" sözü düz anlamında kullanılmakta, sağ anlamında ise eski Rusça dyasno/nadyasno sözü kullanılmaktadır.</p> <p>İngilizcede bu kavramlar için kullanılan right ve left sözlerinin ise şu anlamlarını görüyoruz:</p>	
right	doğru, düz; doğruluk, dik; haklı, adil, insafılı; uygun, gerçek, gerçeğe uygun, dürüst; iyi, sağlam; sağ taraf; adaletli olarak, dosdoğru; doğruca; pek, çok; adalete uygunluk, yetki, sağ kanat; hakkını yerine getirmek; doğrultmak; tashih etmek, düzeltmek, doğrulmak.
right.eous	dürüst, erdemli, doğru; âdil.
right-hand	sağdaki; sağ tarafa ait, sağa dönen, güvenilen.
right-hand man	en çok güvenilen kimse, sağ kol.
left	sol, solda, sola ait; sol taraf; sol kanat.
left-handed	solak; sağdan sola; acemice, acemi; salak; sinsî, entrikacı; ikiyüzlü; asil olmayan bir kadınla evlenmiş bir prensin evliliğine ait.
leftist	solcu, sol tarafı destekleyen.
leftover	artan yemek, artan, artık.
lefty	solcu veya solak kimse (Redhouse 1983).

Sağ ve sol kavramları Türkçede de yukarıda değişik dünya dillerinde olduğu gibi yön anlamı yanında çeşitli anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. Ancak sağ kavramı için “oñ” sözü Oğuz grubu şiveleri dışında hâkim bir şekilde kullanılmış ve kullanılmaktadır. Sağ ve bundan türemiş sözler ise değişik anlamlarla görülmektedir. Tıpkı “oñ” sözünden türemiş sözlerin Türkiye Türkçesinde değişik anlamlarla kullanılması gibi. Oñ ve sağ sözlerinin farklı şivelerimizde aynı kavramı karşılamaındaki ikilik, zıddı kavram için söz konusu olmamış, bu kavram hemen bütün şivelerimizde sol sözüyle karşılanmıştır. Ancak Özbek şivesi bu kavramı Farsçadan alıntı olan çep sözüyle karşılamaktadır.

“Oñ” ve “sol” sözlerine ilk olarak Uygur metinlerinde rastlamaktayız. Oğuz Kağan destanında sol yerine “çoñ” sözünün kullanılması “oñ” sözünün etkisiyle açıklanmaktadır (Duran 1956).

Clauson'un etimolojik sözlüğünde (Clauson 1972) konumuzla ilgili sağ, sağdıç, sol, solak, soltun, oñ, oñdun, oñaru sözleri üzerinde durulmuş ve şu anlamlar verilmiştir:

sağ en eski dönemde yalnızca sağ yağ, saf (yani temizlenmiş) yağ terkinde, bundan daha genel olarak “esaslı, sağlam” ve Oğuz grubunda garip bir metaforla “sağ” (sol olmayan) anlamındadır.

Hakaniye	1. sağlam, 2. sağ.
Çağatay	1. ciddî, 2. sağlam, 3. ciddiyet, iyi, sağlık, 4. sağ taraf
Osmanlı	sağ, sağlam, esaslı, dürüst, doğru.
sağdıç	damadın en iyi adamı, damadın hizmetçisi
oñ	1. sağ gibi ve İngilizcede sol ve yanlışın zıddı. Her iki anlam da eşit şekilde eski gibi görünüyor.
oñdun	sağda bulunan.
oñaru	sağ tarafa doğru, bazen “doğru, yanlış olmayan” anlamına geliyor.
sol	sol, sağın zıddı.
solak	solda bulunan, edebî olarak “soldaki organ”. Osmanlılarda sultanın özel koruması
soltun	solda bulunan, önemli bir nokta olarak güney kaynaklı sistemde “doğuda”.

Kutadgu Bilig’de (Arat 1974, 1979) sağ ve türemişlerine hiç rastlanmamakta, oñ ve sol sözleri kullanılmaktadır. Bu eserde oñ sözünde şu anlamları görmekteyiz:

oñ	sağ, doğru, iyilik, iyi, hak, nasip
oñar-	düzeltilmek, tashih etmek, rast gitmek, muvaffak olmak, bitirmek, başarmak, doğru yolu bulmak,

	başarı ile tamamlamak, işin selâmetle yürütmesi.
oñul-	işin yoluna girmesi, şifa bulmak, temin edilmek.
sol	sol taraf, kötülük.

Bu eserden oldukça ilgi çekici gördüğümüz ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız mitolojilerde ve dinlerdeki anlamı ihtiva eden birkaç beyti aktarmak istiyoruz:

Bu edgü oñ ol kör isizlik bu sol
Soluñdın tamu ornı uştmah oñ ol.(917) (Arat 1979a:109)

“İyilik sağ ve kötülük soldur; senin solunda cehennem vardır; cennet ise , sağdadır.”

Kılınç oñ tutar hiç solı yok ukuş
Bütün çın turur hiç alı yok ukuş. (1863) (Arat 1979a: 204)

“Akıl daima sağdan hareket eder, onun hiç solu yoktur; o doğru ve dürüsttür, hiçbir hilesi yoktur.”

Yolu oñça kelse itildi işiñ
Kalı solça kelse ulıp çal başıñ (1392) (Arat 1979a: 156)

“Yolun sağa doğru ise, işin yolundadır; eğer sola doğru ise, inleyerek başını yerden yere çal.”

Nehcü'l-Ferâdis'te (Ata 1998) Kutadgu Bilig'in aksine oñ sözüne ve türemişlerine rastlanmazken sağ sözü ve türemişlerinin hâkim olduğunu görüyoruz. Kutadgu Bilig'de oñ ve türemişlerine yüklenmiş olan anlam Nehcü'l-Ferâdis'te sağ ve türemişlerine yüklenmiştir.

Clauson'un yukarıda belirttiğimiz “sağ Oğuz grubunun, oñ Oğuz dışı şivelerin tercihidir.” düşüncesine göre, “Nehcü'l-Ferâdis Oğuz grubuna ait bir eser olarak mı değerlendirilmelidir?” sorusu akla gelmektedir.

Tarihî sözlüklerimizde ve eserlerimizde “sağ, oñ” ve “sol” sözlerinin anlamları Kutadgu Bilig'deki anlamlarla aynı olarak kaydedilmiştir.

Çağdaş şivelerimizde de bu sözler benzer anlamlarla yaşamaktadır. Ancak Oğuz grubu şiveleri yön anlamında oñ sözünü kullanmamakta, sağ sözünü tercih etmektedir. Diğer şiveler ise yön anlamında “oñ”u tercih etmekte “sağ”ı kullanmamaktadır. Ancak bu sözler, şivelerimizin pek çoğunda tarihî şivelerimizde karşılaştığımız anlamların en azından bir kısmını üzerlerinde taşımaktadırlar. Meselâ Azerbaycan Türkçesi sözlüğünde oñ sözü yer almamakta, bütün anlamlar sağ ve türemişleriyle kullanıma çıkmaktadır. Türkiye, Türkmen ve Gagauz şivelerinde ise sağ ve türemişleri kullanılırken, oñ yön anlamını tamamen kaybetmiştir.

“Sol” sözü Özbek Türkçesi dışında bütün şivelerimiz için ortak bir söz olarak karşımıza çıkmakta, Özbekçede ise yukarıda belirtildiği gibi Farsça bir alıntı olan “çep” sözü kullanılmaktadır. Ayrıca çağdaş şivelerimizde sol sözü, tarihî eserlerimizde ve sözlüklerimizde rastladığımız olumsuz anlamlarını büyük ölçüde

kaybetmiş ve yalnızca yön ifadesi ve ideoloji sözü olarak kullanılır olmuştur. Ancak deyimlerimizde eski anlamlar da yaşamaktadır.

Günümüz Türk şivelerinde bu sözlerin kavram coğrafyalarına baktığımızda karşılaştığımız durum şudur :

Türkiye Türkçesinde sağ ve sol yön anlamlarını devam ettirirken “oñ” sözünde bu anlam yoktur. Bu sözün türemişleri, tamir ve tedavi anlamlarıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak oñ isim köküne ve türemiş isim şekillerine sözlükte rastlanmazken oñ- fiilinin türemişleri yukarıda belirtildiği üzere “tamir ve tedavi etmek” anlamlarını kazanmış olarak yaşamaktadır. Burada ilgi çekici yön bir ismin fiilleşerek kullanılması ve isim şekillerinin kullanılmamasıdır.

Sağ ve türemişleri; yön, gelenekçe sağlam, katkısız, yaşamakta olan, sağlık, güvenilir, gerçek, muhakkak vb. anlamları taşımakta ve çeşitli deyimlerde de karşımıza çıkmaktadır.

Sol sözü yön ve ideoloji anlamlarıyla yaşamaya devam ederken deyimlerimizde olumsuz anlamlarıyla yaşamaktadır: “Sol eli beklemek”, “Sol tarafından kalkmak” gibi.

Azerbaycan Türkçesinde sağ ve türemişleri gövde, beden, canlı, sağlam, saf, bütün, temiz, solun zıddı, iyileşme, sağlamlaştırma, tamir ve tedavi gibi anlamlarla kullanılmaktadır.

Sol sözünde ise yön ve ideoloji anlamını görüyoruz.

Oñ sözü, yukarıda belirttiğimiz gibi bu şivelerimizde kullanılmamaktadır.

Gagauzcada sağ ve türemişleri ile sol sözünde farklı bir anlam görülmezken oñ- fiilinin yardım istemek anlamıyla da kullanıldığını görüyoruz.

Türkmencede oñ sözü hem isim, hem de fiil olarak karşımıza çıkmakta ve oñ sözüne mesut, başarılı, doğru, iyi anlamları verilirken oñ- fiiline idare et-, yap-, et-, muvaffak ol-, iyi geçin-, rahat yaşa-, sonuç ver-, başarı kazan-, elden gel- gibi anlamlar verilmiştir. Sağ ve sol sözlerinin kullanılışı ise Türkiye Türkçesinden farksızdır (Çeneli 1986).

Şorcada oñ; şans, talih, başarı, sağ, uygun, elverişli, türemişleri; iyileştirmek, onarmak, düzeltmek, başarılı, iyi gibi anlamlarda kullanılırken, sol sözünde yalnızca yön anlamını görmekteyiz.

Altay Türkçesinde de Şorcadaki anlamları görmekteyiz. Bu iki şivenin sözlüğünde de sağ ve türemişleri yer almamaktadır.

Tatar, Kazak, Kırgız ve Uygur şivelerinde sağ ve türemişleri yön anlamıyla kullanılmamakta sağlık, sağlamlık gibi anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. Ancak Uygur ağızlarında sağ sözünün oñ, yani yön anlamıyla kullanıldığına işaret edilmektedir.

Tatarcada oñ ve türemişleri; sağ, iyi, kolay, iyi mahsul vermek, olumlu, iş yolunda olmak, verimli olmak, çalışkan, iş sever, ürün, başarı vb. anlamlarla

kullanılmaktadır. Sol sözü ise yön ve ideoloji anlamı yanında “sul ayacı bilen turmak” (sol ayağının üstünde kalkmak, neşesiz, sinirli) deyiminde olumsuz anlamını devam ettirmektedir.

Kazakçada da oñ ve sol’un benzer kullanılışlarını görüyoruz. Kazak Tilinin Frazyogoliyalık Sözdüğü (Kenesbayev 1977) adlı eserdeki şu deyimler bu sözlerin anlam coğrafyalarını ortaya koymaktadır:

<i>Oñ batasın aldı/berdi</i>	Ak tileğin berdi, jolınıñ boluvın tiledi. (İyi dileklerini bildirdi, yolunun açık olmasını diledi).
<i>Oñga baspadı</i>	1. Jöñge jürmedi, teriske tarttı, (Dürüst davranmadı, yanlış yaptı). 2. isi oñarılmadı, jolı bolmadı. (İşi düzgün gitmedi, ters gitti).
<i>Oñ yağıñmen (ayağıñmen) turgan ekensiñ</i>	Oylap kelgen kisiniñ séti tüsip, jolı oñarılgan kisi turalı ayıladı. (Sıkıntılı kişinin zamanla işlerinin yoluna girmesiyle ilgili olarak söylenir).
<i>Oñ jaktan ayı, sol jaktan küni tuvdi.</i>	Bakıtı jandı, jolı aşıldı. (Bahtı açıldı, yolu açıldı).
<i>Oñ jol</i>	Durıs bağıt. (Güze talih).
<i>Oñ közi</i>	Senimdi adamı, kömekşi. (Güvenilir adamı, yardımcısı).
<i>Oñ közimen karadı/oñ karadı</i>	1. şın peyilmen, ıkılaspen kütti, baktı. (Dürüstçe bekledi, baktı). 2. durıs, jön peyil bildirdi. (Düzgün fikir beyan etti).
<i>Oñ karamadı</i>	Jaktırmadı, jek kördi, köñili kalamadı. (İyi bakmadı, kötü gördü, gönülü istemedi).
<i>Oñ men solın ayırdı</i>	Jaksı men jamandı ajırata bildi. (İyi ile kötüyü ayırabildi).

Eski Yunan Mitolojisi, Türk Mitolojisi, Hıristiyanlık ve İslâmiyet’te, Arapça, Farsça, Rusça, İngilizce ve Türkçede sağ ve sol kavramlarının hemen hemen aynı şekilde değerlendirildiğini ve bu kavramları karşılayan sözlere benzer anlamların yüklendiğini gördük. İki kavramdan hareket ederek genel bir hükme varmak elbette ki mümkün değildir. Ancak bu ortaklığın da izaha ihtiyacı vardır. Eğer bu ortaklık din kaynaklı ise, Klâsik Yunan mitolojisini ve ne Hıristiyanlık, ne de İslâmiyetle ilişkisi olan Türk topluluklarını hangi din etkilemiştir de bu ortaklık doğmuştur? Yoksa bu ortaklık, eğer varsa, insanlığın birlikte yaşadığı bilinmeyen zamanların mirası mıdır? Veya insanlar bir takım tabiat olayları sonucunda mı bu kavramlar üzerindeki ortak düşünceye ulaşmışlardır?

Kaynaklar

- AKSAN, Doğan, (1982), *Her Yönüyle Dil-* III. Cilt, Ankara: TDK Yay.
-, (1999), *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayınevi.
- ARAT, Reşit Rahmeti, (1974), *Kutadgu Bilig II (Tercüme)*, II. Baskı Ankara: TTK Yay.
-, (1979a), *Kutadgu Bilig I (Metin)*, II. Baskı Ankara: TDK Yay.
-, (1979b), *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, İstanbul: TKAE Yay.
- ATA, Aysu, (1998), *Nehcü'l-Ferâdis (Dizin)*, Ankara: TDK Yay.
- BAŞKAN, Özcan, (1968), "İnsan Dilinin Doğuşu", **TDAY Belleten**, Ankara: TDK Yay. 143-156
- CAN, Şefik (1994), *Klasik Yunan Mitolojisi*, 3.b., İstanbul: İnkılap Kitabevi
- CLAUSON, Sir Gerard (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, London: Oxford University Press
- ÇENELİ, İlhan, (1982-1983), "Türkmen Türkçesi Sözlüğü", **TDAY Belleten** Ankara: TDK Yay.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1982), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* 5.b., Ankara: Aydın Kitabevi
- DURAN, Suzan, (1956), "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler", **TDAY Belleten**, Ankara: TDK Yay. 1-110
- ERGİN, Muharrem, (1958), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: TDK Yay.
- KENESBAYEV, İ., (1977), *Kazak Tilinin Fraziyogoliyalık Sözdüğü*, Almatı
- MURÇALI, Serdar, (tarihsiz), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yay.,
- ÖGEL, Bahaeddin, (1971), *Türk Mitolojisi*, 1.cilt, Ankara: TTK Yay.
-, (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 1. cilt, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- REDHOUSE, Sir James, (1983), *Redhouse English-Turkish Dictionary*, İstanbul: Redhouse Yay.
- Russko-Turetskiy Slovar (Rusça-Türkçe Sözlük)* (1972), Moskova: Sovyetskaya Ensiklopediya Yay.
- SARI, Mevlüt, (tarihsiz) *El-Mevârid; Türkçe-Arapça Lûgat*, İstanbul: Gonca Yayınevi.
- ŞÜKUN, Ziya, (1984), *Ferheng-i Ziyâ*, İstanbul: MEB Yay.